

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת משפטים, תשס"ח
מספר 741מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שורו הרג – מיתה בידי שמים או תשלום כופר

בפרשתנו מובא דין שור שנגח: "ואם שור נגח הוא... והמית איש או אשה השור יסקל וגם בעליו יומת. אם פפר יושת עליו ונתן פדין נפשו ככל אשר יושת עליו" (כא: כט-ל). במצווה זו מתעוררות כמה שאלות:

1. מה פירוש "יומת"? האם הורגים אותו על פי בית דין על שלא שמר את שורו?
2. מה היחס בין כופר למיתה? האם אלו עונשים מצטברים או חופפים?
3. מה פשר המילה "אם"? האם החיוב הוא מותנה? ואם כן, במה הוא מותנה?
4. מה פשר המילים "ככל אשר יושת עליו", שלכאורה הן מיותרות?

דברים הרבה נאמרו בזה. נביא מקצתם ונבחיך בין הפשט לדרש.

א. רש"י מפרש על פי ההלכה:

'וגם בעליו יומת' - בידי שמים. יכול בידי אדם, תלמוד לומר (במ' לה: כא) 'מות יומת המכה רוצח הוא', על רציחתו אתה הורגו, ואי אתה הורגו על רציחת שורו (סנהדרין טו ע"ב).

לכאורה בעל השור חייב מיתה בידי שמים ופטור בדיני אדם. אלא שהפסוק שלאחר מכן קובע שיש אפשרות למתן כופר הפודה את נפשו. למסקנת הסוגיה בכבא קמא (מ ע"א), הכופר הוא כפרה, אלא שנחלקו תנאים אם משלם דמי ניזק כדברי ר' ישמעאל או דמי מזיק כדברי ר' עקיבא. ומה פשר תיבת "אם"? ממשיך רש"י: "אם" זה אינו תלוי, והרי הוא כמו 'אם כסף תלוה', לשון אשר – זה משפטו שישיתו עליו בית דין כופר".

הקושי כאן הוא כפול: ראשית, מדוע נקטה התורה לשון "אם" בכל אלו, כשהם בגדר חובה? שנית – המכילתא בסוף פרשת יתרו שהובאה ברש"י שם, הביאה שלושה מקומות כאלו ולא מנתה ביניהם את דין כופר.¹

על השאלה הראשונה, מדוע נכתב כאן "אם", אפשר לענות לפי הרמב"ם הפוסק (הל' נזקי ממון י, ד):

זה שכתוב בתורה וגם בעליו יומת, מפי השמועה למדו שחייב מיתה בידי שמים, ואם נתן כופר מתכפר לו, ואעפ"י שהכופר כפרה ממשכנין אותו בעל כרחו.

¹ כך שואל הרא"ם על רש"י כאן. ובתורה שלמה כאן, אות תקמו, כתב שייתכן שלרש"י הייתה גרסה אחרת במכילתא, ובה נכלל דין כופר, כפי שעולה ממדרש הגדול כאן. אולם לא כן משמע ברש"י סוף פר' יתרו הנ"ל.

מלשונו נראה שהמילה "אם" מוסבת לא על עצם החיוב, אלא על התשלום בפועל. אם יסרב ויתחמק מלשלם את הכופר, לא פלט מדין מיתה בידי שמים. יוצא שהתשלום הוא זכות עבורו; אם יזכה וישלם, יינצל מדין שמים.

ב. ל"חזקוני" יש על דרך הפשט פירוש מחודש, וז"ל:

'וגם בעליו יומת', לפי הפשט דין מיתה עליו שהיה יודע שהיה שורו נגחן והוא לא נזהר לשומרו. אם... שהיורשים רוצים ליקח כופר מהריגת אביהם, ככל אשר יושת עליו, מאחר שלא הרגו בידיים בית דין רשאיין לשום עליו כופר, הואיל והיורשים מתרצים בדבר. 'אם כופר' - אינו מן הנמנין חובה.

מכאן יוצא שאינו חייב בכופר מעצמו, אלא תלוי הדבר ברצון היורשים. יש שלא יתרצו בפצויות על הריגת אביהם, אך אם הם מתרצים, בית דין רשאי לחייבו בכופר במקום מיתה, שלא כרוצח במזיד ובשוגג, שאסור להמיר את עונשם בכסף, כאמור בבמדבר (לה:לא-לב), שכן הריגה על ידי שורו חומרתה פחותה מהריגה בשוגג.

לכאורה יוצא שאם יורשי הנרצח אינם מתרצים, אינו יכול להמיר את עונש המיתה המוטל עליו (וודאי הכוונה למיתה בידי שמים) – בכופר. וכך כותב הבכור שור: "ולפי הפשט נראה שאם ירצו היורשים ימות, ואם ירצו יקחו דמים"².

זהו חידוש גדול, וקשה בסברה לומר שעונש כזה תלוי ברצון היורשים. על כל פנים, לדרך זו לכאורה היה אפשר לומר עוד, שאם היורשים אינם מתרצים בכופר, הם נהפכים לגואלי דם, כדין רוצח בשוגג. ואולם בעל "אור החיים" שולל דעה זו ומבחין בין רצח בשגגה, שבו "חם לבו" של גואל הדם ובין מי שנהרג ע"י השור.³

יתר על כן, הנצי"ב אומר בפירושו "העמק דבר" שהיורשים יכולים למחול על הכופר,⁴ לכן כתוב "אם". אם אכן מחלו זה כאילו שנתקבלו דמי הכופר, ונפטר בעל השור מדין שמים.

ג. לרמב"ן על התורה פירוש מחודש, וז"ל:

בעבור היות הכופר כפרה, כענין הקרבנות, ואם הוא אינו חפץ בה אין מכריחין אותו לבא לבית דין לחייבו בכך, ואפי' אם חייבוהו אין ממשכנין אותו, בעבור זה אמר 'אם'.

רמב"ן מסתמך על המשנה בערכין כ, א, האומרת כי "חייבי חטאות ואשמות אין ממשכנין אותן". ואומנם הגמרא בבבא קמא (מ ע"א) מסתפקת בענין הכופר. הרמב"ן על התורה⁵ מפרש את הספק לקולא משום שכפרה היא עניינו האישי של בעל השור, והוא יחליט אם יתכפר אם לאו. אומנם בגמרא בבבא קמא (שם) משמע שהחיוב הוא חיוב גמור שהיה מקום לכפות על בעל השור, אלא שאין צורך בכך, כיוון שבוודאי ידאג לכפר על עצמו,⁶ וצ"ע.

אומנם נראה שכאן, שלא כבקרבת חטאת, ישלם בעל השור את הכופר כדי להינצל מעונש מיתה בידי שמים המוטל עליו.

לסיכום נמצא שכופר זה הוא תשלום של כפרה – פדיון נפשו של בעל השור מעונש מיתה בידי שמים המוטל עליו.

אשר ליחס שבין שני העונשים:

א. לרש"י הוא חובה, ובזה יינצל מעונש המיתה.

² עוד פירוש מובא בבכור שור: "וגם בעליו יומת, פעמים שהוא חייב מיתה, כגון שהניח אותו לילך לדעתו, כדי שיהרוג אדם שהוא שונא והרגו, אז חייב מיתה דהוי ליה כמו שהרגו בידיים". גם פירוש זה הוא נגד ההלכה, כפי שמעיר בעל "תורה שלמה" שם, מדין שיסה בו את הכלב והרגו – פטור, ראו סנהדרין עו ע"ב.

³ אומנם ה"כלי חמדה" כאן מדייק מדברי ה"חזקוני", שאם בעל השור לא ירצה לתת כופר לבקשת היורש, יקבל היורש מעמד של גואל דם הפטור על הריגתו של בעל השור. אבל בעל "תורה שלמה" שם (אות תקמג) דוחה דבריו. הוא מסביר שבעל "אור החיים" בא לשלול את גישת הקראים הסבורים שאם לא ייתן כופר יגלה, ודינו כרוצח בשוגג.

⁴ שלא כדעת התוספות בב"ק מג ע"א בד"ה מאי. מדבריו נראה שרק התשלום בפועל מציל אותו ממיתה בידי שמים. כך אפשר להסביר את המילים "ככל אשר יושת עליו", דהיינו, שישלם כל הכופר, ואף חלקו אינו ניתן למחילה.

⁵ שלא כיוצא מדבריו במלחמות ה' על הרי"ף בב"ק (יח, א לדפי הרי"ף), ואכמ"ל.

⁶ מקצות החושן סי' ט, א נראה שכפיה לא תועיל, כי אין כפרה ללא רצון, וכפייה כאן לא תביא לרצון.

ב. לדעת ה"חזקוני", הכופר תלוי ברצון היורשים.⁷
 ג. לדעת רמב"ן על התורה, אף שיש חיוב, אין כופין אותו, אלא בעל השור אחראי על כפרתו.
 ועל הביטוי "ככל אשר יושת עליו" אומר הנצי"ב שם: "לבד מתשלומי הממון עליו לקבל תשובה בתענית ובצדקה".

ונסיים בלקח לדורנו: מי שלא שמר שורו, והרג השור נפש, עבירתו חמורה מאוד. הוא חייב מיתה בידי שמים, ולהלכה, יכול וחייב לפדות עונש זה בכופר. מכאן יש ללמוד כמה יש לאדם להישמר מממונו ההורג. אכן ממון דומם שונה מבהמה, אך בנקל יכול גם הוא להפוך לכלי משחית. וכיוצא בזה רכבו: אומנם אין בו רוח חיים, אולם המתרשל בנהיגתו, ובעיקר בשמירת רכבו במצב תקין, יכול לגרום למוות. ראוי לציין שהמכוננית אינה בגדר "שור" אלא המעשה נחשב כאילו הרג בידיו, אולם אפשר לדמותה במעט לשורו שהרג.

ד"ר איתמר ורהפטיג
 המחלקה למשפטים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

הוא מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>.
 כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת: listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב: sub parasha-
 I firstname lastname כאשר *first-name* ו- *last-name* הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.

⁷ על מעמד היורשים ראו עוד תוס' בבא קמא מ ע"א (ד"ה חייבי) ולחם משנה על הרמב"ם בהל' נזקי ממון שם, ואכמ"ל.